

10.500
600

TÜRKİYE DİYANET VAKFI YAYINLARI /189

ENDÜLÜS'TEN İSPANYA'YA

ANKARA 1996

TÜRKİYE DİYANET VAKFI

YAYIN MATBAACILIK VE TİCARET İŞLETMESİ

Meşrutiyet Cad. Bayındır Sk. No: 55 • Kızılay/ANKARA
Tel: (312) 418 59 49 • 417 09 04 • 425 27 75
Telex: 43 433 tdvk tr. • Fax: (312) 417 00 09

Yayın No: 189
Sempozyumlar-Paneller: 10

ISBN 975-389-200-4
96.06.Y.0005.189

Bu kitap
Türkiye Diyanet Vakfı
Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi'nin
Dizgi, Fotomekanik, Ofset ve Cilt Tesislerinde
hazırlanmıştır.

Edebî Hayatın Oluşması

Fethi takip eden ilk yüzyıl içinde tabii olarak Endülüs'e has bir kültürün olduğunu söyleyemeyiz. Zira İberik yarımadasına farklı zamanlarda ve farklı gruplar⁽¹⁾ halinde gelen Araplar doğuda büyüyüp, doğu ruhu ve kültürü ile yoğrulmuş olan kişiler olduklarından Endülüslü sayılmaları mümkün değildir. Bu dönem edebiyatçıları fetih ordusuyla birlikte veya hemen akabinde Endülüs'e gitmişlerdir. Doğuya aşırı bağlılıkları olan Endülüs Arapları özellikle de Emirler, daha sonraki dönemlerde bile doğudan, ilim erbabı şahsiyetleri Endülüs'e getirttiler. Dilci Ebu 'Ali el Kâli⁽²⁾ ve ünlü şarkıcı Ziryâb⁽³⁾, bu ilmî akış içerisinde Endülüs'e gelen en bariz şahsiyetlerdir.

İlk dönemlerde doğuya olan bu bağımlılığın neticesi olarak da Endülüs ve doğu edebî ürünleri arasında büyük benzerlikler görülmüştür. Zaman içerisinde bu benzerlikler asgarî seviyeye inerek Endülüs'de kendine has, doğudakinden bazı farklılıklar arzeden bir edebî çevre meydana gelmiştir.

Bazı araştırmacıların Doğu ve Endülüs edebiyatları arasında görülen

- (1) İlk olarak 93/712 yılında Musa b. Nusayr ile Endülüs'e gelen Araplar'ın hicretleri hk. ayrıntılı bilgi için bk: el-Humeydi, Muhammed b. Fettuh, *Cuzvetu'l-Muktebes*, Kahire, 1966; Levi Provençal, *Histoire de l'Espagne musulmana*, I-VI, Paris, 1953, IV, 51.
- (2) Doğu kökenli olmasına rağmen Endülüs'teki çalışmaları ile haklı bir üne kavuşan dilci İsmail b. Ali el-Kâli (Ö. 356/965) hk.bk: el-Kâli, Ebi Ali İsmail, *Kitâbu'l-emâli*, (*en-Nevâdir fi'l-luga*), I-II, Beyrut, tsz. I, Mukaddime; Kehhale, Umer Ridâ, *Vefeyâtu'l-A'yân*, I-XVI, Beyrut, tsz. I, 130-131; İbnu'l-İmad, Ebu'-Felah 'Abdi'l-Hayy, *Sezeratu'z-Zehab*, I-VII, Beyrut, tsz. I, 18; Brockelmann, GAL, *Geschichte der arabischen literatur*, I-II, Leiden, 1943-1949, Zirikli, Hayreddin, *el-A'lâm*, I-XI, Beyrut, 1969.
- (3) Ebu'l-Hasan Ali b. Nafi (230/845) Arap müziğinde "Ziryâb" olarak tanınır. Hayatının bir kısmını Bağdat'ta geri kalan kısmını Endülüs'de geçirdi. Ayrıntılı bilgi için bk: Cevdet, er-Rikâbi, *fi'l-Edebi'l-Endelusî*, Kahire, tsz. S. 84; Ali, Lağzivi, *Edebu's-Siyase ve'l-Harb fi'l-Endelusî*, Rabat, 1987, S. 82; el-A'lâm, V, 180, Ahmed Heykel, *el-Edebu'l-Endelusî*, Kahire, Tsz. S. 120-122.

ortak özelliklerden hareket ederek, Endülüs edebiyatının, doğunun bir taklidini olduğunu söylemeleri kanaatimizce doğru değildir. Konuya etnik açıdan baktığımızda, Endülüslü Arapların buraya doğudan geldiklerini, tabii olarak da kökten bağlı oldukları edebî faaliyetleri devam ettirmelerinin taklit olarak düşünülmesinin yanlış olacağı kanaatindeyiz.

Dr. Şevki Dayf bu konuya bizden tamamen farklı bir tarzda yaklaşarak Endülüs'ün kendisine has bir ilmi faaliyeti olmadığını ve ilmi çalışmaların doğu kuralları üzerine kurulduğunu ileri sürmektedir⁽⁴⁾. Kanaatimizce, Şevki Dayfı bu düşünceye iten faktör onun Arap milliyetçiliği görüşlerinden kaynaklanmaktadır. Gerek ilmi gerekse de siyasi faaliyetlerde Arap ırkı dışındaki etnik kökenlere pek fazla şans tanımayan Ş. Dayf Endülüs'ü Arap ırkından ayrı bir parça ayrı bir medeniyet ve ayrı bir kültür olarak değil de doğudaki Arap kültürünün bir başka mekânda devamı olarak değerlendirmiştir.

Öte yandan Endülüs şiirinin hamle dönemi olarak kabul edilen Mulûku't-Tavâ'if ve onu takip eden dönemlerde Endülüslü şairlerin doğulu şairlere nazire olsun diye, bir bakıma onlarla yarışmak maksadıyla aynı vezin, aynı kafiye ve aynı üslup içerisinde yazdıkları şiirlerden dolayı da Endülüs şiirini doğu şiirinin devamı olarak düşünmek ise Endülüslü şairlere yapılmış bir başka haksızlık olacağı kanaatindeyiz. Şevki Dayf "Endülüslü şairler doğulu şairlerle yarışmak ve onlara nazire olsun diye şiirler yazdılar"⁽⁵⁾ ifadesini kullandıktan sonra aradaki benzerliği örnek göstererek Endülüslü şairlerin şiirlerini doğuyu örnek alarak yazdıklarını ispata çalışmaktadır. Oysa "Nakâ'iz"⁽⁶⁾ türü şiirlerde olduğu gibi şiirde nazirenin temel kuralı aynı vezin, aynı kafiye hatta aynı lafız ve aynı manaların ele alınmasıdır.

Oysaki Endülüs'deki ilmi ve edebî hayat, kendine has kuralları, mekânı, şahsiyetleri ve doğudakinden birçok bariz farklılıklar arzeden özellikler üzerine kurulmuştur. Pek tabiidir ki Endülüs'deki ilmi faaliyetlerin doğu ile birçok bağları ve ortak yönleri olacaktır. Zira daha önce de işaret ettiğimiz gibi başlangıçtan itibaren Endülüs'teki ilmi çalışmalar Endülüs Araplarının anavatanından, doğudan beslenmiştir. Bu

(4) Şevki, Dayf, *el-Fen ve Mezâhibuhu fi'n-Nesri'l-'Arabi*, Kahire, 1983, S. 318-319, *el-Fen ve Mezâhibuhu fi's-Şi'ri'l-'Arabi*, Kahire, 1978, S. 412.

(5) Şevki Dayf, *el-Fen ve Mezâhibuhu fi's-Şi'ri'l-'Arabi*, S. 435.

(6) "Nakide" kelimesinin çoğulu olan "Nakâid" kelimesi; şairlerin hasımlarını hicvetmek ve onlara karşılık vermek için, onların söyledikleri vezin ve kafiye düzeni içerisinde söyledikleri şiir türüdür. Bk: İhsân en-Nâss, *el-'Asabiyyetu'l-Kabeliyye ve Asaruha fi's-Şi'ri'l-'Emevi*, Beyrut, 1963, S. 419-430, Butrus el-Bustani, *Udebâu'l-Arab*, I-IV, Beyrut, 1986, I, S. 326.

açından bakıldığında Endülüslü edip ve şairlerin eserlerini başlangıçta doğulu meslektaşlarının minvali üzere telif etmeleri de işaret ettiğimiz bu sebeplerden dolayı yadırganacak bir durum değildir.

Edebî ilimlerin yanısıra diğer ilim dallarında da doğunun etkisi şüphesiz vardır. Kaynak eserlerin tamamına yakın bir kısmı doğu menşeli olup ya doğuya ziyaret maksadıyla gidenler veya Endülüs'e doğudan gelen alimler tarafından Endülüs'e taşınmaktaydı⁽⁷⁾. Endülüs'teki İslâmlaşma hareketlerini daha aktif bir hale getirmede ihtiyaç duyulan din alimleri de bu ilmî akışın içinde yer almışlardır⁽⁸⁾.

Bu meyanda her ne kadar doğu şiir ve nesrinin bağlı olduğu geleneksel kurallar Endülüs'te varlığını sürdürmüşse de zaman içerisinde Endülüs'e has edebî ürünler ortaya konulmuştur. İleride işaret edeceğimiz gibi Emirlik döneminde ortaya çıkan ve zaman içerisinde büyük rağbet gören "Muvaşşah" ve "Zecel" türü şiirler⁽⁹⁾, bu farklılığın en bariz örnekleridir.

Özellikle II. Abdurrahman⁽¹⁰⁾ ve müteakiben de "en-Nâsir" lakabı ile kendisini halife ilân eden III. Abdurrahman⁽¹¹⁾ döneminde edebî faaliyetler büyük bir ilerleme kaydetti⁽¹²⁾. İlim ve edebiyat ehli kişiler Endülüslü olmanın haklı gururunu duyarak Endülüs'ün faziletlerini dile getiren edebî risaleler yazdılar.

Aynı dönem içerisinde Emirlerin ilmî ve edebî alanlardaki bu canlılığı devam ettirmede asıl üzerinde durdukları konu Endülüs'te fasih Arapça'yı diriltmek olmuştur. Zira başlangıçta küçük bir azınlık tarafından konuşulan fasih Arapça, zaman içerisinde Berberi lehçeleri ve yerli halkın konuştuğu Latince arasında kaybolma tehlikesi ile karşı karşıya bu-

(7) İhsân 'Abbas, *Tarihu'l-Edebî'l-Endelusî*, I-II, Beyrut, 1978, I, S. 64-67; Hannâ, el-Fâhûri, *el-Câmi' fi tarihi'l-Edebî'l-'Arabi* (el-Edebu'l-kadim), Beyrut, 1968, S. 899; 'Abdulazîz, Sâlim, *Kurtuba Hâdiratu'l-Hilafe fi'l-Endelus*, Beyrut, 1972, S. 168.

(8) Ahmed Heykel, el-Edebu'l-Endelusî, S. 60-61.

(9) Bu şiir türlerine ileride değineceğiz.

(10) II. Abdurrahman b. Hakem (Ö. 238/852)'in hayatı ve icraatı hk. bk: AHBâr Mecmu'a, nşr: İbrahim el-Eybâri, Kahire, 1981, S. 122-125. İbnü'l-Ahbâr, Ebu Abdî'llah Muhammed, *el-Hulletu's-siyerâi*, nşr: Hüseyin Mu'nis, I-II, Kahire, 1963, I, 113-119; Cezvetü'l-muktebes, S. 10; el-Makkari, Şihabuddin Ahmed, *Neşhu't-tib min gusni'l-Endelus*, nşr: İhsan 'Abbâs, I-VIII, Beyrut, 1968, I, S. 344-350; İbn Haldûn, 'Abdurrahman, *Kitâbu'l-İber*, I-VIII, Beyrut, 1971, V, S. 127-130; Levi Provençal, *Historia*, IV, S. 163; el-A'lam, IV, S. 76.

(11) Yirmi üç yaşında tahta oturan Abdurrahman b. Muhammed (Ö. 350/961) hk. bk: AHBâr Mecmu'a, S. 135-138; Cezvetü'l-Muktebes, S. 12-13; el-Hulle, I, S. 197-200; el-İber, IV, S. 137-144; Brockelmann, C. *İslâm Milletleri ve Devletleri Tarihi*, Çev: Neş'et Çağatay, Ankara, 1954, S. 196-202.

(12) Levi Provençal, *Histoire*, V, S. 19.

lunuyordu. Emir ve yöneticiler bu tehlikeyi ortadan kaldırmak için yoğun bir eğitim faaliyetleri başlattılar.

Bu maksatla, doğudan alimleri Endülüs'e, Endülüslü bir çok öğrenciyi de çeşitli ilim dallarında eğitim görmeleri maksadıyla doğuya gönderdiler⁽¹³⁾.

Doğudaki ilmi ve edebî alanlardaki gelişme ve yeniliklerin Endülüs'e ulaştırılmasında, şüphesiz karşılıklı bu ziyaretler büyük bir rol oynamıştır. Bu faaliyetlerin bir sonucu olarak, Arapça Endülüs'de yaygın bir şekilde kullanılmaya başlandı. IV/X. yüzyılın ikinci yarısından itibaren de Arapça, Endülüslülerin ortak dili haline geldi⁽¹⁴⁾. Arapça'nın böyle hızlı bir şekilde yaygınlaşması karşısında paniğe kapılan hıristiyan papazlardan birisi, kendi cemaatine yaptığı bir konuşmada terdirginliğini şöyle dile getirmektedir.

"Pek çok din kardeşimin Arapların şiir ve hikayelerini okumaktan büyük zevk aldıklarını görüyorum. Yine bu kardeşlerimin müslüman alimlerin ve filozofların dini görüşlerini de tetkik ettiklerine şahit oldum. Bu çabalarını da müslümanları tenkit maksadıyla değil aksine, zarif ve akıcı bir Arapça konuşmak için sarfetmektedirler. Acaba şu anda hıristiyan din adamlarının dışında, Latince olarak yazılı kutsal inciller okuyan veya havarilerin eserlerini inceleyen bir kişi bulabilir miyiz? Ne kadar acıdır ki, günümüzde hıristiyan gençler, Arap dili ve edebiyatının dışında başka bir şey okumuyorlar⁽¹⁵⁾."

Arapça'nın kullanılmasının bu şekilde artması İslâmlaşmanın da hızlı bir şekilde yaygınlaşmasına yol açmıştır.

Eğitimin yaygınlaşması hususunda alınan bu tedbirler sonucundadır ki, IV/X. yüzyıl sonlarına doğru Avrupa'nın öteki ülkelerinde din adamları dışında okuma-yazma bilen yok denecek kadar azken, Endülüs'te halkın büyük bir çoğunluğunun okuma-yazma bildiği rivayet edilmektedir⁽¹⁶⁾. Bu örnek bile Endülüslü idarecilerin eğitime ne kadar önem verdiklerini bize anlatmaya yeter. III. Abdurrahman tarafından 169/785 yılında hizmete sokulan Kurtuba Üniversitesinde⁽¹⁷⁾, din, dil ve ırk ayrımı gözetilmeden dünyanın dört bir yanından gelen öğrencilere hizmet verilmekteydi. Kahire'deki el-Ezher Üniversitesinin 362/972⁽¹⁸⁾,

(13) Chejne, Anwar, *Islamization and Arabization in al-Andalus*, Weisbaden, 1975, s. 59.

(14) Chejne, Anwar, *Historia De España Musulmane*, Madrid, 1980, S. 167.

(15) Ahmed Heykel, *el-Edebu'l-Endelusi*, S. 40

(16) Chejne, *Historia*, S. 36; *fi'l-Edebi'l-Endelusi*, S. 59.

(17) Levi Provençal, *Historie*, IV, S. 88.

(18) Hitti, Philip, *İslâm Tarihi Çev: Salih TUĞ*, I-IV, İstanbul, 1980, IV, S. 993.

Bağdat'taki Nizamiye medresesinin de 458/1065 yılında tesis edildiğini⁽¹⁹⁾ nazari dikkate alırsak, Kurtuba Üniversitesinin el-Ezher'den 193, Nizamiye Medresesinden ise tam 289 yıl önce faaliyete geçtiğini görürüz.

400 bin civarında nadide kitabın yer aldığı II. Hakem tarafından kurulan kütüphane⁽²⁰⁾ ile eğitim ve öğretim hizmetlerinde görev alan şahsiyetlere maaş bağlama uygulaması⁽²¹⁾ da Endülüs'teki eğitim faaliyetlerinin bir başka uzantısıdır.

Siyasî olayların menfî şekilde gelişmesine ve ülkeyi hızla sona doğru götüren taht kavgalarına, iç ve dış ayaklanma ve savaşlara rağmen, Endülüs'lüler ilmin her dalı ile ilgilenmekten geri kalmamıştır. Özellikle emir ve üst düzey yöneticilerinin himayesi altında kurulan ilmi ve edebî meclisler⁽²²⁾ de ilmi hareketlerin her dönem canlı kalmasında önemli bir rol oynamıştır. Bütün bu faaliyetlerin ilmin ve ilim erbabının Endülüs'te nasıl bir yer işgal ettiğini anlamamıza yardımcı olacağı kanaatindeyiz.

Şiir

Fetihten emirlik döneminin sonuna (711-928) kadarki süre, doğru edebiyatının değiştirilmeksizin Endülüs'e intikal safhasını oluşturur⁽²³⁾. Bu dönem Endülüs şiirinde, Endülüs'e has ve doğudan farklı bir özellik görülmemektedir. Klasik Arap şiirinin temel konuları bu dönem Endülüs şairleri tarafından da öncelikle ele alınmıştır.

II. Abdurrahman döneminden itibaren huzur ve refahın artması ile, şiirde ele alınan konular da bu sosyal ortama mütenasip şekilde değişme gösterdi. Klasik Arap şiirine bağlı kalan şairlerin yanısıra, Başşar b. Burd, Ebû Nuvâs, Ebû Temmâm ve Ebu'l-'Atahhiye, el-Mutenebbî ve Ebû'l-'Alâ el-Ma'arrî gibi doğulu muhdes şairlerden hissedilir bir şekilde etkilenen Endülüslü şairler de vardı.

Bu etkileşimin bir sonucu olarak şarap, züht, tabiat tasviri gibi konular Endülüslü şairler tarafından sıkça ele alınmıştır⁽²⁴⁾. Şiire çağın getirdiği yeniliklere uygun bir üslup; basit, anlaşılır ve kulağa hoş gelen lafızlar hakim olmuştur.

(19) Hitti, İslâm Tarihi, II, S. 630-634.

(20) Hitti, İslâm Tarihi, III, S. 897.

(21) Arie, Rachel, *Espana Musulmane*, Barcelona, 1984, S. 359 vd.

(22) fi'l-Edebi'l-Endelusi, S. 71, 77; Vernet, Juan, *Literature Arabe*, Barcelona, tsz, S. 112-129.

(23) Levi, Provençal, *Edebu'l-Endelus ve Tarihuha*, çev: Muhammed Abdi'l-hadi, Kahire, 1951, S. 6; el-Cami, S. 899.

(24) Salah, Halis, *İşbiliyye fi'l-Karni'l-Hâmisî'l-Hicrî*, Beyrut, 1965, S. 105-106; fi'l-Edebi'l-Endelusi, S. 124.

Asabiyetçilik fikirlerinin yaygınlaşması ile I. Hakem döneminde kendini göstermeye başlayan Muvelledun hareketleri⁽²⁵⁾, şiirin bir silah olarak kullanılması ihtiyacını doğurmuş ve şairleri eski şiire daha da yaklaştırmıştır. Araplarla İspanyol kökenli müslümanlar arasındaki bu üstünlük mücadelesinde her iki kesime ait şairler, kendi atalarının soy, kahramanlık ve cömertlik gibi güzel meziyetler yönünden daha önde olduğunu ispata çalıştılar. Bu mücadelede ise Emeviler dönemi hiciv şairlerinden Ahtal, Cerîr ve Farazdak'ın birbirlerini hicvettikleri Nakâ'id türü şiiri örnek aldılar.

Endülüs şiiri doğu şiirinden farklılık arzeden bir takım özellikleri de taşımakta idi. Bu özellikleri; konularda yenilik, konuların ele alınışındaki farklılık, duygusallığın ön plâna çıkması⁽²⁶⁾, en önemlisi de emirlik dönemi sonunda görülmeye başlayan ve zaman içerisinde büyük rağbet gören Muvaşşah ve Zecel Zürü şiirler olarak sıralayabiliriz.

I. Abdurrahman⁽²⁷⁾ er-Rusafe ismindeki bahçede bir hurma ağacı gördüğünde söylediği şiir, bu dönem şiirindeki duygusallağa çok güzel bir örnektir.

“Rusafe'nin ortasında, hurma ülkesinden uzakta, batı toprağında bize bir hurma ağacı gözüktü”

“Ona dedim ki: Sen de benim gibi garipsin. Çocuklarından ve aileden ayrırlıp uzun süre hüznü oluşunda bana benzersin⁽²⁸⁾”

Şair, şiirinde hurma ağacının boyunu, rengini ve meyvesini tasvir etmiyor. Hurmayı duygusal bir yaklaşımla ele alırken, onu canlı bir insan şeklinde tahayyül ederek garip kalmaları bakımından kendisi ile hurma ağacı arasında büyük bir benzerlik sergilemektedir.

(25) Muvelledun hareketleri hk. da ayrıntılı bilgi için bk. İbnü'l-Kûtiyye, Ebû Bekr Muhammed, Tarihu İftitâhi'l-Endelus, nşr. İbrahim el-Ebyari, Kahire, 1982; S. 69; Hüseyin Mu'nis, *Fecru'l-Endelus*, Riyad, 1985; Tarihu'l-Edabi'l-Endelusi, I, S. 98; ÖZDEMİR Mehmet, *Endülüs'de Muvelledün Hareketleri*, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara, 1989.

(26) Ahmed Heykel, el-Edebu'l-Endelusi, S. 87.

(27) “ed-Dâhil” veya “Sakr Kureys” lakapları ile tanınan Endülüs Emevilerinin ilk emiri Abdurrahman b. Muaviye (172/788) hk. bk: el-Hulle, I, S. 35-42; el-İber, IV, S. 262, Tarihu İftitâhi'l-Endelus, S. 45 vd; Ahmed Heykel, *Dirâsât ebediyye*, Kahire, 1980, S. 221-231; Philip Hitti, İslam Tarihi, III, S. 795-805.

(28) el-Hulle, I, s. 37; Tarihu'l-Edabi'l-Endelusi, I, s. 91-92.

Muvaşşahlar

"Muvaşşaha"⁽²⁹⁾ ve "Tavşih" olarak da isimlendiren "Muvaşşah" türü Endülüs halk şiirinin mucidi konusunda farklı görüşler olmakla birlikte bu şiirin ilk kez Mukaddem b. Mu'afa el-Kabri⁽³⁰⁾ tarafından söylendiği ağırlık kazanmaktadır. Ancak bu şaire ait herhangi bir muvaşşah günümüze ulaşmamıştır. Bu konudaki kaynaklar muvaşşah türü şiiri ilk kez yazı haline getiren ve onu bugün bilinen kalıplar içerisinde koyan şairin Ebu Bekr Ubade b. Mai's-Semâ'nın⁽³¹⁾ olduğunu göstermektedir.

Muvaşşah türü şiir H. III./IX. yüzyılın ikinci yarısında⁽³²⁾ son şekli ile Endülüs şiirindeki yerini almıştır. Halkın bu şiire rağbet göstermesi yanısıra, muvaşşah şairlerin vali ve hükümdarlar tarafından himaye görmesi de bu şiir türünün Endülüs'de yaygınlaşmasını hızlandırmıştır⁽³³⁾.

Cahiliye ve daha sonraki dönem doğulu şairlerin de muvaşşaha benzer tarzda şiirler söyledikleri naklediliyorsa⁽³⁴⁾ da bunlar tahmin ve varsayımlardan ileri gitmez. Tarihi gelişme sürecine baktığımızda Muvaşşah'ın, Endülüs'teki Arap ve İspanyol kökenli halk arasında doğup, zaman içerisinde kendine has bazı özel kurallar edinen ve birçok bakımdan Klasik Arap şiirinden farklılık gösteren bir şiir türü olduğunu görürüz. Her güzel sanatta olduğu gibi, muvaşşahın da şiir sanatına has özellikler bakımından, gerek doğu şiirinden ve gerekse fetih öncesi ve sonrası İspanyol halk şiirinden etkilenmiş olması pek tabiidir.

Muvaşşahlar gramer kurallarına uyularak yazılırdı. Şiiri meydana ge-

(29) "Muvaşşah her biri kendi içerisinde düzenli, ancak birbirinden farklı şekilde inci veya benzeri mücevherle süslenmiş iki ayrı parçadan müteşekkil kadınlar tarafından kullanılan deri kuşak veya kolye anlamındaki "Vişâh" kelimesinden türetilmiştir. Bk: ("Muvaşşah" *İslam Ansiklopedisi*, İslam Alemi Coğrafya Etnografya Lugatı, I-XII, İstanbul, 1940-1988, VIII, S. 866; Udebâu'l-Arab, III, S. 158; Târihu'l-Edebi'l-Endelusi, II, 220) "Muvaşşah" ise farklılık gösteren renk, desen veya nakışla işlenmiş süslü elbise demektir. Bk: 'Umer Ferrûh, *Târihu'l-Edebi'l-Arabî*, I, Beyrut, 1981, IV, S. 422; Târihu'l-Edebi'l-Endelusi, II, S. 220.

(30) Emir Abdullah b. Muhammed'in şairlerinden olan Mukaddem b. Mu'afâ el-Kabri (300/912) hk. bk: Cezvetu'l-Muktebes, S. 33; ed-Dabbî, Ahmed b. Yahya, Buğyetu'l-Multemis, Kahire, tsz. S. 360-361; el-Hulle, I, S. 156, İbn Haldun, Abdurrahman, *Mukaddime*, tsz. Beyrut, S. 584; Brockelmann, C., *Geschichte der Arabischen Literatur, Supplementband*, I-III Leiden, 1937-1942, II, S. 696-697, Ahmed Heykel, el-Edebu'l-Endelusi, S. 144-146.

(31) Döneminin ünlü şairlerinden olan Ebu Bekr Ubade b. 'Abdillah b. Muhammed b. Ubade (422/1030) hk. bk: Feth b. Hakân, Ebu Nâs, *Matmahu'l-Enfus*, İstanbul, 1882, S. 84; Buğyetu'l-Multemis, S. 283-284; İbn Bessâm, Ebu'l-Hasan Ali, *ez-Zehire fi Mehâsin Ehli'l-Cezîre*, I-IV, Libya 1981, I, 468-480; Nefhu't-Tîb, IV, S. 52-53. el-A'lâm, IV, S. 30; GAS, II, S. 689-699.

(32) Mukaddime, S. 583; Mustafa, eş-Şik'a, *el-Edebu'l-Endelusi*, Beyrut, tsz., S. 371.

(33) Udebau'l-Arab, III, 841; Mustafa eş-Şika, el-Edebu'l-Endelusi, S. 372; Goldziher, Ignace, *A Short History of Classical Arabic Literature*, Berlin 1966 S. 135; Nicholson, A. Reynold, *A Literary History of the Arabs*, Cambridge, 1969, S. 416.

(34) "Muvaşşah", İA, VIII, S. 867; Ahmed Heykel, el-Edebu'l-Endelusi, S. 147.

tiren bölümler aynı vezin birliği içerisinde olup, bazı özel terimlerle ifade edilmekteydi.

Muvaşşahın giriş kısmı genel olarak matla olarak isimlendirilmekle birlikte gusn veya mezheb olarak da tanımlanır⁽³⁵⁾. Muvaşşahın matla ile başlaması zorunlu değildir. Matla ile başlayan muvaşşaha “et-Tâm”, matla olmayan muvaşşaha ise eksik anlamında “el-Akra” denir⁽³⁶⁾.

Matla'dan sona gelen ve devr adı verilen kısım simt diye isimlendirilen mısralardan meydana gelir. “Devr” matla ile aynı vezinde ve farklı kafiye düzeni içerisindedir⁽³⁷⁾.

Devr'den sonra ise kafla gelir. Kafla gusn sayısı ve kafiye bakımından Matla' ile uyum içerisindedir. Devr ve onu takip eden kafla'yı içine alan bölüme beyt veya “cüz” adı verilir⁽³⁸⁾.

Muvaşşahın özeti durumundaki hacca adı verilen son bölümde şair, dinleyicilerin dikkatini çekecek önemli bir konuya işaret etmezse, başka bir şairin şiirinden iktibasta bulunuyordu⁽³⁹⁾. Halk tarafından kolaylıkla anlaşılmasını temin ve şiire müziksel bir hava vererek dinleyicilerin dikkatini çekmek için, bazı muvaşşahların harcalarında halk dilinde yaygın, fasih olmayan Arapça ve Latince kökenli basit ve anlaşılır kelimeler kullanılmıştır.

Kafiye düzenini harflerle gösterirsek muvaşşahın kısımları şu şekilde sıralanır.

<u>Gusn</u>	A	<u>Gusn</u>	B	Matla
<u>Simt</u>	C			
<u>Simt</u>	C	Devr		Beyt
<u>Simt</u>	C			
<u>Gusn</u>	A	<u>Gusn</u>	B	Kafla
<u>Simt</u>	D			
<u>Simt</u>	D	Devr		Beyt
<u>Simt</u>	D			
<u>Gusn</u>	A	<u>Gusn</u>	B	Kafla
<u>Simt</u>	E			
<u>Simt</u>	E	Devr		Beyt
<u>Simt</u>	E			
<u>Gusn</u>	A	<u>Gusn</u>	B	Harca

(35) “Muvaşşah”, İA, VIII, S. 866; Mustafa eş-Şik'a, el-Edebu'l-Endelusi, S. 375.

(36) Udebâu'l-Arab, III, S. 158; Mustafa eş-Şik'a, el-Edebu'l-Endelusi, S. 375; Târihu'l-Edebi'l-Endelusi, II, S. 235; Ahmed Heykel, el-Edebu'l-Endelusi, S. 140.

(37) 'Umer Ferrûh, Târihu'l-Edebi'l-Arabi, I; Beyrut, 1981, IV, S. 433; Mustafa eş-Şik'a, S. 375.

(38) Udebâu'l-Arab, III, S. 158; Mustafa eş-Şik'a, el-Edebu'l-Endelusi, S. 377, Târihu'l-Edebi'l-Endelusi, II, S. 140.

(39) “Muvaşşah”, İA, VIII, S. 866.

V/XI. yüzyıl sonlarına kadar muvaşşahlarında sadece medih, şarap ve aşk konuları işlenirken⁽⁴⁰⁾ zaman içerisinde tabiat tasviri, züht, risa, tasavvuf, hiciv ve (mucun) müstehcenlik konularına da yer verilmiştir⁽⁴¹⁾.

Ebu Bekr b. Zuheyr'in şu muvaşşahı Tasvir konusunun ele alınışı bakımından güzel bir örnektir:

"Hayretler içinde kalan aşığa ne oldu ki, o sarhoşluğundan ayrılmıyor"

"O sanki şarap içmeden sarhoş olmak, kaygı ve hasretler içinde yanan aşığa ne oldu ki ana yurdunu hatırlayarak ağlıyor"

"Acaba bizim haliçte geçirdiğimiz günler ve geceler geri döner mi?"

"Veyahut bizim vadimiz, o misk kokan hoş ve latif kokulu rüzgarlardan faydalanmaz mı"

"Bizim vadimiz öyle bir vadi ki bu güzel ve parlak yerin letafeti bize yeni bir hayat bahşıyor"

"O vadiden akan çayı, dalları yapraklı güzel bir ağaç gölgelendiriyor"

"Çayın suyu akıyor, hoş kokular saçan güllerin yapraklarının bazıları suya batmıştır. Bir kısmı suyun üzerindedir⁽⁴²⁾"

Araştırmalar, vezin ve kafiye yönünden son derece zengin olan muvaşşaha türü şiirlerin Avrupa şiirini de hissedilir bir şekilde etkilediğini göstermektedir⁽⁴³⁾.

Zecel

Halifelik dönemi sonlarında halk dilindeki Latince ve fesahatını kaybetmiş Arapça kelimelerin şiirde kullanılmaya başlaması ile Endülüs şiirinde yeni bir tür ortaya çıkmıştır. Başlangıçta bu kelimeler sadece Muvaşşahların harca adı verilen son bölümünde kullanılırken zaman içerisinde şiirin tamamında kullanılmaya başlandı. İlk kez İbn Kuzman⁽⁴⁴⁾

(40) A Literary History, S. 457; el-Fen ve Mezâhibuhu fi's-Şi'ri'l-'Arabî, S. 452, Ahmet Heykel, el-Edebu'l-Endelusi S. 138; Latham, J. Derek, *Arabian and Islamic Studies*, New York, 1983, S. 87.

(41) Udebâu'l-'Arab, III, S. 172; Târihu'l-'Edebi'l-Endelusi, I, S. 235; Mustafa eş-Şik'a, el-Edebu'l-Endelusi, S. 405-406.

(42) İbn Haldun, Mukaddime, (çev.) Zakir Kadiri Ugan, I-III, İstanbul, 1988, III, S. 295-296.

(43) P. Hitti, İslâm Tarihi, III, S. 891-892; 'Umer Ferrûh, *el-Hadârâtü'l-İnsaniyye*, Beyrut, 1981, S. 23.

(44) Ebu Bekr Muhammed b. Kuzmân el-Asgâr (555/1160) hk. bk: Nefhu't-Tîb, IV, S. 23-25; Mukaddime (trc.), III, S. 307; Edebu'l-Endelus ve Târihuha, S. 21-24; A Short History, S. 137; A Literary History, S. 417; el-A'lâm, VII, S. 214.

tarafından yazı haline getirilen bu şiir türü Zecel olarak isimlendirilmiştir.

Muvaşşahların halk arasında revaç görmesinden sonra, bu şiirlerin halk tarafından daha kolayca anlaşılabilmesini sağlamak için, Endülüs halk şiirleri günlük hayatta kullanılan fasih olmayan Arapça ve Latince kelimelerin hakim olduğu bu şiir türünü gramer kurallarına riayet etmeden söylediler. Zecel, başlangıçta sadece halk arasında söylenen bir şiir türü iken V/XI. yüzyıldan itibaren yazıya dökülerek tüm halk kesimleri tarafından büyük rağbet görmüştür. Zecelin günümüze ulaşan en eski örneği bu şiirin gerçek mucidi olarak kabul edilen İbn Kuzmân'a aittir.

İbn Kuzmân'ın yanısıra Endülüs'de zecel türü şiir söyleyen birçok şair yetişmiştir. Bunlardan Ahmed b. el-Hâc Mediglis'in⁽⁴⁵⁾ şu zeceli bu şiir türünün güzel bir örneğidir.

“İnce damalı, zayıf yağmurlar yağıyor. Güneşin ışığı yere vuruyor”

“Otlar, ağaçlar bu yağmur sularını içerek sarhoş oluyor, dallar oynuyor dans ediyor”

“Sevgili bizim tarafa gelmek istiyor, fakat utancından gerisin geriye kaçıyor⁽⁴⁶⁾”

Şekil bakımından muvaşşahla büyük benzerlik gösteren zecel türü şiirler, çalgı aletleri eşliğinde şarkıcı ve ona eşlik eden bir koro tarafından icra edilirdi⁽⁴⁷⁾. Kanaatimizce İslâm aleminde koro eşliğinde şarkı söyleme tarzı ilk kez bu şiirlerle Endülüs'te icra edilmiştir.

VIII. asırda platonik aşkın Endülüs şiirinde ortaya çıkışı, Arap şiir ve nazımının Endülüs'teki önemli bir tesirine işaret etmektedir. Fransa'nın güneyindeki bölgelerde ancak XI. asrın sonlarına doğru halk şairleri aşk şiirleri üretmeye çalışmışlardır. XII. asırda yetişen Troubadour denen halk ozanları ise o devirde, güneydeki müslüman çağdaşlarını yani zecel şairlerini taklit etmekte idiler⁽⁴⁸⁾.

Ortaya çıkışı 1080 yılı gibi önceki bir devreye ait erken Avrupa Edebiyatının en seçkin ürünleri olan Chanson de Roland, kahramanlık ve

(45) Ahmed b. el-Hâc hk. bk: Mustafa eş-Şik'a, el-Edebu'l-Endelusi, S. 449; Târihu'l-Edebi'l-'Arabî, V, S. 327, Târihu'l-Edebi'l-Endelusi, II, S. 272, Mukaddime (trc), III, 310.

(46) Mukaddime (trc), III, S. 310-311.

(47) Udebâu'l-'Arab, III, S. 182; A Short History; S. 135, 137; A Literary History, S. 417; Mustafa eş-Şik'a, el-Edebu'l-Endelusi, S. 447-462; el-Fen ve Mezâhibuhu fi'ş-Şi'ri'l-'Arabî, S. 453-454.

(48) P. Hitti, İslâm Tarihi, III, S. 892.

macera şiirleri mevcudiyetini müslüman İspanya ile girişilen askeri temas ve harplere borçludur⁽⁴⁹⁾.

Doğu şiirinden farklılık arzeden Endülüs'e ait özelliklerin başında tasvir temasının daha önce örneği görülmeıen bir tarzda ele alınmış olmalıdır. Deniz savaşları, bahçeler, şehirler, binalar, savaş gemileri harp araç ve gereçleri ile enkazları Endülüslü şairler tarafından üstün bir yetenekle ele alındı. Endülüs şiirinin tasvirlerle böyle yüklü olmasını eleştiren şarkiyatçı James Dickie; bu durumun şiirin asıl konusunu gölgede bıraktığını ve şiirin akıcılığını da menfi yönde etkilediğini ileri sürmektedir⁽⁵⁰⁾. Halifelik döneminin en ünlü şairlerinden Yusuf b. Hârur er-Remadi, günümüzden yaklaşık 10 asır önce savaş gemilerini şöyle tasvir etmektedir⁽⁵¹⁾.

“Etrafları ziftlenmiş yüce gemiler Habeşlilerin atlarına benzemektedir.”

“Sanki onlar hipodrumda yarışmaya hazırlanıyor gibidirler.”

“Bu gemiler yarış alanları gibi olan suya gökten parçalanıp düşmüşlerdir.”

“Gemilerin yanlarındaki kürekleri ise sanki ateş ediyormuş gibi sarnırsın⁽⁵²⁾.”

Endülüs şiirinin bir başka önemli özelliği ise şairlerin kendilerinin de bizzat savaşlara katılmaları⁽⁵³⁾ ve gerçekçi bir şekilde bu savaşları tasvir etmeleridir.

“el-İkdu'l-Ferid” isimli eserin müellifi İbn 'Abd Rabbih'in III. Abdurrahman'ın yaptığı savaşları anlattığı 450 beyitlik şiiri⁽⁵⁴⁾ o dönemin tarihi olaylarını yansıtmaması bakımından ayrı bir öneme sahiptir.

Siyasi istikrarın bozulması ile sıkıça görülen tutuklama ve hapsedme olaylarının başladığı dönemlerde ise Endülüs şiirinde eman ve merhamet dileyici konuların ele alındığını görüyoruz.

Mansûr b. Ebi 'Âmir⁽⁵⁵⁾ tarafından hapsedilen edip ve şair vezir el-

(49) P. Hitti, İslâm Tarihi, III, S. 892.

(50) Dickie, James, “İbn Suhayd”, *al-Andalus*, XXIX, Madrid, 1963, S. 299, el-Fen ve Mezâhibuhu fi's-Şiri'l-'Arabî, S. 433.

(51) Ebu 'Umer Yusuf b. Harun el-Kindî (403/1013) hk. bk: Cezvetu'l-Muktebes, S. 369-373; Matmahu'l-Enfus, S. 69-74. Nefhu't-Tıb, III, S. 71-72, 364-365; GAL, I, 318-319; el-A'lâm, IX, S. 336.

(52) Târihu'l-Edebi'l-Endelusi, I, S. 96.

(53) Târihu'l-Edebi'l-Endelusi, I, S. 93.

(54) 'Umer Ferrûh, Târihu'l-Edebi'l-'Arabî, IV, S. 198 vd.

(55) Endülüs'te “Hâcib” (Başbakan) olduktan sonra ülkenin yönetimine de el koyan Muhammed b. Abdillâh b. Ebi Amir (393/1002) hk. bk: el-İber, IV, S. 147; Philip Hitti, İslâm Tarihi, III, S. 841-844; C. Brockelmann, İslâm Tarihi, S. 203-204; Abdu'l-Mecid, Na'na'i, *Tarihu'd-Devleti'l-Emeviyye fi'l-Endelus*, Beyrut, 1986, S. 425-441; Ahmed Heykel, el-Edebu'l-Endelusi, S. 264-266.

Mushafı⁽⁵⁶⁾, Mansûr'un kalbini şöyle yumuşatmaya çalışmaktadır:

“Benim suç işlediğimi farzet, Ancak sana olan itaatım ve pişmanlığım beni sana doğru götürüyorsa cömertlik ve fazilet nerede kaldı.”

“Kızgınlıkta, kinde aşırıya gittin. Merhametli ol ve affet. Zira hükümdarlar merhamet etmek isteseler, ederler⁽⁵⁷⁾.”

III/IX. yüzyıldan itibaren Endülüs şiirinin müstakil kaside tarzından ziyade, nesir yazıları arasına serpiştirildiğini görüyoruz. Öyle ki çoğu kez bu durum, eser sahiplerinin şair mi, yoksa nesirci mi olduğu veya her iki kabiliyete sahipse hangisinde daha başarılı olduğu konusunda tartışmalara yol açmıştır. İbn Şüheyd⁽⁵⁸⁾ ve fıkıhçı Ebu Muhammed İbn Hazm ez-Zâhiri⁽⁵⁹⁾ bu tür eser telif edenlerin başında gelmekteydi.

IV/X. yüzyıldan itibaren Emirler birbirleri ile giriştikleri siyasi mücadelenin yanısıra ilmi ve edebî alanda da bir yarış içerisindeydiler. İlmî ve edebiyat ehli kişileri himayelerine alarak edebî faaliyetleri desteklediler⁽⁶⁰⁾. Zaman içerisinde artan dinî inançlardaki zayıflık, içki ve kadına aşırı meyil, şiire de yansiyarak şiirin, özellikle de mucun (müstehtecen) türü şiirlerin artmasına neden olmuştur⁽⁶¹⁾. Öte yandan konu bakımından bu gelişmeye tam zıt olarak bir diğer grup da Allah'a ve Hz.

(56) Hacıblik dahil birçok makamlarda bulunan edip ve şair Ebu'l-Hasan Ca'fer b. Abdillâh (372-983) hk. bk: Cezvetu'l-Muktebes, S. 186-188; Buğyetu'l-multemis, S. 257; el-Hulle, II, 257-267; İbn 'İzâri, el-Merrâkusi, *el-Beyânu'l-Muğrib*, nşr. L. Provençal, S. Colin, I-IV, Leiden, 1951, II, S. 254, Nefhu't-Tıb, I, S. 592-594; el-A'lâm, II, S. 119.

(57) Ahmed Heykel, el-Edebu'l-Endelusi, S. 281; Bu konuda ayrıca bk: Udebâu'l-Arab, III, S. 56-57.

(58) Endülüslü edip ve şair Ahmed b. Abdilmelik b. Şuheyd (426/1035) hk. ayrıntılı bilgi için bk: Cezvetu'l-muktebes, S. 136; Buğyetu'l-Multemis, S. 193; ez-Zehire, I, S. 191-336; Yâkut el-Hamevi, *Mu'cemu'l-Udebâ*, I-XX, Beyrut, tsz. III, S. 220-222; İbn Halikân, *Vefeyâtu'l-A'yân*, nşr. İhsân 'Abbâs, I-VIII, Beyrut, 1972; I, S. 118, Matmahu'l-Enfus, S. 16; Nefhu't-Tıb, I, S. 621. İbnu'l-İmad, Ebu'l-Felah Abdî'l-Hayy, *Şezerâtu'z-Zehab*, I-VII, Beyrut, tsz. III, S. 230; İbn Şuehyd, *Risâletu't-Tevâbi' Ve'z-zevâbi'*, nşr. Butrus el-Bustânî, Beyrut, 1980. Mukaddime; *Divânu İbn Şuheyd, el-Endelusi*, nşr. Charles Pellat, Beyrut, 198, Mukaddime; “İbn Suhayd” al-Andalus, XXIX, S. 244 vd; Târihu'l-Edebi'l-Endelusi, I, S. 293; Ahmed Heykel, el-Edebu'l-Endulusi, S. 368; Ahmed Dayf, *Belâğatu'l-Arab fi'l-Endelus*, Kahire, 1924, S. 48 vd. Zeki Mübarek, *en-Nesru'l-Fennî*, I-II, Beyrut, 1934, II, S. 368-386; Aydın, Mustafa, İbn Şuheyd ve Edebî Kişiliği (Basılmamış doktora tezi)- Erzurum, 1992.

(59) Zahirî görüşün önderi kabul edilen fıkıhçı ve edebiyatçı Ebu Muhammed Ali b. Ahmed b. Hazm (456/1064) hk. bk. Şezerâtu'z-Zehab, III, S. 299-301; ez-Zehire, I, S. 167-190; el-A'lâm, V, S. 59; en-Nesru'l-Fennî, II, S. 215; 'Abdu'l-Kerim, Halife, *İbn Hazm el-Endelusi*, Beyrut, tsz.

(60) el-Fen ve Mezâhibuhu fi'n-Neşri'l-Arabî, S. 325; Peres, Henri, *La Poesia Andalouse En Arabe Classique*, Paris, 1953, S. 57. Ahmed Emin, *Zuhru'l-İslam*, I-V, Beyrut 1969, S. III, S. 156.

(61) Nykl, A. R. Hispano-Arabic Poetry, Baltimore, 946, III, S. 75. Peres, Henri, *Esplendos De Al-Andalus*, Madrid, 1983, S. 372.

Peygamber'e ithafen övgü niteliğinde şiirleri kaleme aldılar⁽⁶²⁾.

Muluku't-Tavâ'if dönemi ile başlayan parçalanma, siyasî açıdan Endülüs için sonun başlangıcı olurken, ilmi ve edebî açıdan ise zirveye tırmanışın başlangıcı durumundaydı. Zira Endülüs Arap Edebiyatı gerçek anlamda bu dönemden itibaren kendisinden söz ettirmeye ve doğu edebiyatı ile rekabet etme gücüne ulaşmıştır⁽⁶³⁾. Burada nazari dikkatimizi çeken bir diğer önemli nokta ise; ülkelerin içinde bulunduğu siyasî ve iktisadî sıkıntılar, ilmi ve edebî gelişmeyi menfi yönde etkilemediği gibi, zaman zaman da bu gelişmeye müsbet yönde etki yaptığına şahit oluyoruz.

Ülkenin içinde bulunduğu bu çöküntü, şiirde duygusallığı ön plana çıkarmıştır. Şairler şaşaalı günlerini sıkça zikrederek, şiirlerinde geçmişî canlandırdılar. Endülüs şehirlerinin, teker teker Hıristiyanların eline geçmesinden dolayı duyulan üzüntü şiire yansımış ve "Risau'l-Mudun"⁽⁶⁴⁾ yani kaybedilen şehirlere ağıt yakma konusunun işlendiği şiirler yaygın bir duruma gelmiştir.

Hıristiyan orduları Endülüs'ün güneyine kadar ilerleyip Ceyyân şehrini ele geçirince Ebu' Ali el-Ceyyâni üzüntüsünü şöyle dile getirmektedir.

"Sizden ayrılıyorum Ceyyanım, sizden ayrılıyorum. Gözyaşlarımı inci taneleri gibi saçıyorum"

"Ben sizden ayrılmak istemiyorum, ama zamanın hükmü böyle⁽⁶⁵⁾"

İç harpler esnasında Kurtuba'nın maruz kaldığı taharibat karşısında İbn Şüheyd tüm benliği ile bağlı olduğu bu şehri şöyle zikretmektedir:

"Kurtuba gibi bir şehir için ağlayan kişi gözyaşlarını ne kadar akıtsa az gelir."

"Sen hayattayken biz seninle çok övünürdük. Şimdi sen öldüğün zaman da benim sana ağlamaya, senin için üzölmeye hakkım vardır⁽⁶⁶⁾."

Endülüs'de müslümanların hakim olduğu bölgelerin gittikçe kü-

(62) Bu tür şiir yazarlar arasında ayrı bir yeri olan Abdillâh b. Ebi el-Hısal (540-1145) hk. bk: Buğyetu'l-Multemis, S. 131; Feth b. Hakan, Ebü Nâs, *Kalâidu'l-'ıkyân*, nşr. H. Yusuf Haryuş, I-IV, Ürdün, 1989, II, 518-537; 'Umer Ferrüh, *Tarihu'l-Edebi'l-'Arabi*, V, 45, 69 *Târihu'l-Endelusi*, II, S. 168.

(63) *Târihu'l-edebi'l-Endelusi*, II, S. 107; *Dirâsât Edebiyye*, S. 267.

(64) Bu tür şiirler hk.da ayrıntılı bilgi için bk: 'Umer Ferrüh, *Tarihu'l-Edebi'l-'Arabi*, V, s. 68; Toprak, Faruk, *Endülüs Şiirinde Mersiye* (Basılmamış Doktora Tezi) Ankara, 1990, S. 173-189.

(65) *Endülüs Şiirinde Mersiye*, S. 72.

(66) *Divanu İbn Şuheyd*, S. 65-66.

çölmesinden kaynaklanan tedirginliğin sonucunda, birçok ilim ve edebiyat ehli kişiler gibi şairler de, Endülüs'ü terk ederek Kuzey Afrika'ya veya doğuya göç etmişlerdir. Bir başka deyişle fethi müteakip ilim ve edebiyat ehli şahsiyetlerin, doğudan Endülüs'e yaptıkları hicretleri tersine dönerek, Endülüs'ten doğuya doğru yöneldi. Müslümanların aleyhine işleyen zaman içerisinde, ilmî ve edebî faaliyetler de giderek aktivitesini tamamen yitirmiştir.

Nesir

Fetihten emirlik dönemi sonuna kadar (711-929) olan süre içerisinde Endülüs nesri, doğuyu büyük ölçüde örnek almıştır. Başlangıçta sadece hitabet ve risalelerden meydana gelen nesir ürünleri, zaman içerisinde telif alanına da kayarak, birçok eserler meydana getirildi. Risaleleri uzatma, başta ve sonda edebî sanatlar yapmak, özellikle vaazlarda dinî tabirleri ve kulağa hoş gelen öğüt verici kelimeleri kullanmak, doğuda olduğu gibi, Endülüs nesrinin de önemli özelliklerinden⁽⁶⁷⁾.

Mulukut-Tavâ'if döneminde, daha önce örneği görülmemeyen bir tarzda Hz. Peygamberi öven risaleler kaleme alınmıştır. Aradaki mesafenin uzunluğu ve diğer olumsuz şartlardan dolayı Endülüs'ten Mekke ve Medine'ye gidemeyen edipler, Hz. Peygambere ithafen özlem ve itaatlerini dile getirdikleri risaleleri hacca gidenlerle gönderip Hz. Peygamberin kabrinde okunmalarını sağlıyorlardı⁽⁶⁸⁾.

Te'lîfi Nesir

Endülüs'te telif edilen nesir türü eserler, sadece Endülüs için değil, doğu hatta Avrupa için bile kaynak teşkil edecek nitelikte idiler. Edebî alanda telif edilen eserler, edebiyat tarihi ve sırf edebî olmak üzere iki ayrı tarzda kendini gösterdi.

Edebiyat tarihi alanında telif edilen eserler hal tercümesi ve muharatlar şeklinde olup, aynı konuda doğuda telif edilen eserlerle konu, şekil ve isimleri bakımından büyük benzerlikler arz etmektedirler⁽⁶⁹⁾.

Sırf edebî alanda telif edilen, dil, belâğat ve eleştiri konularının ele alındığı eserlerin, birçok bakımdan Avrupa nesrini ciddi olarak etkilediğine şahit oluyoruz.

(67) Marûn 'Abbûd, Edebu'l-'arab, Beyrut, 1979, S. 339; Blachere, Regis, *Tarhu'l-Edebi'l-Arabi*, (çev.), İbrahim el-Keylanî, Şam, 1984, S. 871-882; el-Fen ve Mezâhibuhu fi'n-Nesri'l-'Arabi, S. 99-113; Edebu's-Siyâse, S. 88.

(68) 'Umer Ferrûh, Târihu'l-edebi'l-'arabi, V, S. 45. Târihu'l-edebi'l-Endelusi, II, S. 301-302.

(69) Udebâu'l-'arab, III, S. 185; el-Câmî, S. 905.

Endülüs'te Emevî hakimiyetinin yıkılması ile birlikte, siyasî başkent olması yanısıra, ilmî ve kültürel merkez durumundaki Kurtuba, bu özellikleri kaybetmiştir. Zira, Mulûku't Tava'if dönemi ile birlikte birçok emirlik, dolayısıyla siyasî önemi yanısıra kültürel özelliklere de sahip birçok başkent ortaya çıkmıştır. Bu durum yıkılan başkentteki ilim ve edebiyat ehli şahsiyetlerin, kuzeyde ve güneyde tesis edilen bu yeni başkentlere yönelmelerine neden olmuştur.

Özellikle de batı kaynaklarında "Mozarab"⁽⁷⁰⁾ olarak isimlendirilen Musta'ribûn yani hıristiyanlar, Kurtuba şehrinde İslâmî hayat tarzının yanısıra, İslâm kültür ve edebiyatını tam anlamı ile tanıyan kimseler olarak, parçalanmadan doğan hicret vasıtasıyla bu bilgilerini, kuzey ve güneyde yerleşik olarak hıristiyan ahaliye aktarmışlardır⁽⁷¹⁾.

Zaman içerisinde Batı Avrupa'da yaygınlaşan nesir tarzında yazılmış "Fabl" denen ibretli hayvan hikayeleri⁽⁷²⁾, hikayeler, masallar, ahlâkî ve hikmetli konuların ele alındığı kısa hikayeler, kuvvetle muhtemeldir ki Endülüs'ten beslenmekteydi. İslâm kültür ve edebiyatı konusunda değerli çalışmaları olan Philip K. Hitti, bu etkileşimin kesin olduğunu iddia ile, Avrupa'da görülen bu edebiyat türünün aslında Hind-İran menşesine dayanan ilk İslâmî eserlerden olan "Kelile ve Dimne"nin bir benzeri olduğunu ve Endülüs kanalı ile alınarak Avrupaî görünüş şeklinde ortaya çıktığını ileri sürmektedir⁽⁷³⁾. Kastilya ve Leon kralı Alfons döneminde 1252-1284 yılları arasında eser İspanyolca'ya ve daha sonra da Latince ve diğer dillere tercüme edilmiştir⁽⁷⁴⁾.

Yukarıda arzettiğimiz nesir türünün Avrupa'daki en önemli temsilcisi hiç şüphesiz La Fontain'dir. La Fontain'in bizzat kendisi, Kelile ve Dimne'nin Fransızca'ya yapılan bir tercümesinden istifade ettiğini itiraf etmektedir⁽⁷⁵⁾.

Endülüs kanalı ile Avrupa'nın içlerine kadar yayılma imkanı bulan ve hayal gücüne dayanan zengin edebî ürünlere sahip İslâmî edebiyatın, Ortaçağ Avrupası üzerindeki en dikkat çekici tesiri, öteden beri örf ve adetlerle sınırlandırılmış, sert bir disiplin içerisindeki Avrupalıların hayal gücüne, büyük bir serbestiyet kazandırmasıdır.

(70) Endülüs'te yaşayan "Mozarab" hk. bk: Fecru'l-Endelus, S. 415; Chejne, Historia, S. 107; İşbiliyye fi'l-Karni'l-Hâmis, S. 38.

(71) Philip K. Hitti, İslâm Tarihi III, S. 886.

(72) Aynı Eser, III, S. 886. Cevdet, Perin, *Fransız Edebiyat Tarihi*, İstanbul, 1948, S. 229.

(73) Aynı Eser, III, S. 886.

(74) Aynı Eser, III, S. 886.

(75) Aynı Eser, III, S. 886.

Hiç şüphesiz bu ürünlerin Endülüs'teki ilk örneği, İbn Şuheyd tarafından 401/1011 yıllarında kaleme alınan ve hayali olarak cinler alemine yaptığı seyahati anlattığı eseri "*Risâletü't-Tevâbi' ve'z-Zevâbi*"dir.

İbn Şuheyd eserinin giriş kısmında, kendisinde doğuştan varolan edip ve şairlik yeteneğinin zaman içerisinde nasıl geliştiğini, üstün bir edebî üslûpla anlatmaktadır⁽⁷⁶⁾. Daha sonra ise, "Zubeyr b. Numeyr" olarak isimlendirdiği tabiası (cini) ile birlikte cinler alemine yaptığı yolculuğu ve bu yolculukta geçtikleri vadileri, ırmakları, ormanları, yaylaları ve karşılaştığı edebî şahsiyetleri canlı tasvirlerle anlatmaktadır⁽⁷⁷⁾. İbn Şuheyd bu yolculuğunda, Cahiliye döneminden başlayarak kendi zamanına kadar olan süre içerisinde yaşamış şair ve ediplerin tabiaları ile kendisi arasında yarışma niteliğindeki edebî tartışmalara katılmaktadır. Bu tartışmaların yapıldığı edebî meclislerde zaman zaman hayvanlara da yer vererek⁽⁷⁸⁾ anlatımı daha canlı ve renkli bir hale getirmiştir.

İbn Şuheyd'den sonra 484/1091 yılında vefat eden Ebu Hafs⁽⁷⁹⁾, 516/1122'de vefat eden Ebû Muhammed İbn Sufyân⁽⁸⁰⁾ ve anne baba unsurları olmadan, ilk insanın topraktan yaratılışının, insan gücünün ve kudretinin ele alındığı "*Hayy b. Yakzan*" isimli eserin müellifi İbn Tufeyl⁽⁸¹⁾ Endülüs'teki hayal gücüne dayanan eserler telif eden müelliflerin öncüleri olmuştur.

Endülüs ilmi ortamında önemli bir yer işgal eden tercüme faaliyetleri sayesinde, bu ürünlerle tanışan Avrupalı müelliflerin, aynı tarzda telif ettikleri eserlerde bu etki açıkça görülür. Bu tür edebiyatın Avrupa'daki öncülerinden olan Dante Alighieri⁽⁸²⁾ bugün bile dünyanın en büyük klasiklerinden kabul edilen *İlahi Komedyası*'nı telif ederken, başta Kur'an-ı Kerim olmak üzere, Endülüslü ve doğulu müelliflerin eser-

(76) *Risâletü't-Tevâbi' ve'z-Zevâbi*, S. 87-90, ez-Zehire, I, S. 245-249.

(77) *Risâletü't-Tevâbi' ve'z-Zevâbi*, S. 91-118.

(78) Aynı Eser, S. 147-152.

(79) *Cezvetü'l-Muktebes*, S. 302-303, ez-Zehire, I, S. 670-691p *Esplendor De Al-Andalus*, S. 45; *La Poesie Andalousse*, S. 37.

(80) *Kalaidu'ul-İkyan*, II, S. 391-399, III, S. 629; 'Umer Ferrûh, *Târihu'l-Edebi'l-Arabî*, V, S. 190-191.

(81) Ebu Bekr Muhammed b. Abdîmelik b. Tufeyl (581/1185) hk. bk: *Vefeyâtu'l-Ayan*, VII, S.128, VI, S. 249. GAL, I, 602-603; Suppl, I, 831-832; el-A'lâm, V, 128.

(82) Dünyanın en büyük şairlerinden olan Dante Alighieri (1265-1321) hk. bk: Dante Alighieri, *İlahi Komedyası*, I-III, İstanbul, 1989, I, (Cehennem), Mukaddime; "DANTE" *Encyclopedia Britanica*, I-XXIV, London, 1962, III, S. 36-41; *Der Grosse Brockhaus*, I-XIII, München, 1954; III, S. 45-47; *Nouveau Larousse Universel*, I-II, Paris, 1949, I, S. 498.

lerinden etkilendiği, birçok doğulu ve batılı araştırmacılar tarafından ortaya konmaktadır. Dante, eserinde ele aldığı kahramanları, olayları ve olaylara mekan olarak seçtiği yerleri İslâmî kaynaklardan neredeyse aynen alıp, sadece bazı isim değişiklikleri ve kendi fikri yapısı ile paralellik arzeden yorumlar ilave etmek suretiyle sunmaktadır. İbn Şuheyd Avrupa'da Dante ve La Fontaine'nin yanısıra doğuda da Ebu'l-'Alâ' el Ma'arrî gibi aynı tarzda eserler telif eden müelliflere öncülük etmiştir (83). Endülüslü edip ve şair "İbn Şuheyd'in Hayatı ve Edebî Kişiliği"ni (84) konu aldığım doktora tezi çalışmalarım esnasında bu etkileşimi yakinen müşahade etme fırsatı buldum.

Daha sonraki dönemlerde ise La Fontaine, nükte ve zeka oyunları ile okuyucunun büyük ilgisini çeken *Don Kişot (Don Quiyote)* adlı eserin müellifi Servantes'in(85) yukarıda arzettiğimiz kaynaklardan beslendiği muhakkak görülmektedir.

(83) Karaarslan, Nasuhi Ünal, *Ebu'l-Ala el-Maarri*, Erzurum, 1989, S. 55-56.

(84) İbn Şuheyd ve Edebî Kişiliği, S. 152-157.

(85) Philip K. Hitti, *İslâm Tarihi*, III, S. 887.